

ҚР ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ҚАЗАҚСТАН ЖАЗУШЫЛАР ОДАҒЫ
М.О.ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ӘДЕБИЕТ ЖӘНЕ ӨНЕР ИНСТИТУТЫ



Көрнекті әдебиеттанушы ғалым, қоғам қайраткері

Т. Кәкішұлының 95 жылдығына арналған

**«ТҰРСЫНБЕК КӘКІШҰЛЫ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНІҢ
ТАРИХЫ МЕН СЫНЫН ЗЕРТТЕУДІҢ КЕЛЕЛІ МӘСЕЛЕЛЕРІ»**

атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция

МАТЕРИАЛДАРЫ

Алматы, 10 қараша 2022 жыл

Алтынбаева Н.А. Тұрсынбек Кәкішұлы: Сәбең әлемі. Зерттелуі	146
Аманжолбаева А.Ж. Ғылымдағы жаңашыл зерттеу бағыт: заман талабы, қолданбалы қолтаңба, тұлғалық трансформация	150
Сәкеев К.Ө. Журналист хәм публицист-ғалым.....	153
Васильева Г.М. Іргелі еңбектің иесі	156

IV. ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНІҢ ТАРИХЫ МЕН СЫНЫН ЗЕРТТЕУДІҢ ЖӘНЕ ОҚЫТУДЫҢ ЖАҢА ПАРАДИГМАЛАРЫ

Буржанова С.Б. Тұрсынбек Кәкішұлы және қазіргі әдеби сын мәселелері.....	160
Калинбай А.Т. Ғылымға даңғыл жол салған сарабал сынның сардары	162
Калышбаева С.Ә. Т. Кәкішұлы – әдебиет тарихын зерттеуші.....	170
Құрманғали Қ.Н. Т.Кәкішұлы зерттеуіндегі қазақ сыни ой-пікірінің көне бастаулары	173
Толқынбаев С.Б. Ұлағатты ұстаз өнегесі	177
Шарып А.А. Т.Кәкішұлы және ауыз әдебиетін игеру мәселелері	180
Шарыпбай Ш.А. Т. Кәкішұлының әдебиет тарихын зерттеу мен зерделеудегі ұстанымдары.....	183
Аманжолбаева А.Ш. Т.Кәкішұлы – қазақ әдебиеті сыны тарихын жүйелеуші	186
Аманжолбаева А.К. Ғұламаның біз танымаған қырлары (Тұрсынбек Кәкішұлы жайында).....	194
Аманжолбаева Р.Н. Орта мектептегі әдебиет пәнін оқытуда Т.Кәкішұлының қолданбалы еңбектерін пайдалану жолдары	198
Аманжолбаева Р.М. Т. Кәкішұлының әдеби сын еңбектерін мектепте оқыту	200

V. Т. КӘКІШҰЛЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ ТҮЛҒАСЫ ЖӘНЕ ҚАЙРАТКЕРЛІК ҚЫРЫ (Республикалық I «Кәкішев оқулары» байқауының үздік шығармашылық жұмыстары)

Аманжолбаева Ф.Е.	205
Аманжолбаева Ә. Ә.	207
Аманжолбаев А.	210
Аманжолбаев А. А.	212
Аманжолбаева Ф. К.	215
Аманжолбаева Д.	218

орыс тарихшысы К.Ключевскийдің: «История учит только тех, кто ее изучает» деген пікірі осыған дәлел. Қазақ әдебиеттану ғылымының қалыптасу тарихын зерттеуші Т.Кәкішұлы айтқандай: «өнегенің үлгісін көріп тұрып, содан үйренбеуіміз, шыр айымымыз әдебиетінің шындығынан кандидаттық, докторлық диссертация қорғап, атақ алуымыз қалға дейінгі былай қойғанда, соғыстан әріге бара алмайтын ғылыми мұрамыз «социалистік реализм туы астында» деген ұранмен шапқылай берушілігіміз қазақ әдебиеттану ғылымының сорына шыққанын енді ашық айтайық» [8, 5 б], – деген көкіректі көрсеткен көсемсөзде жетпіс жылдық тарихты тік қопара аршып, сұрыптап, ақиқатын аша көрсеткен күрделі проблемасы бір-ақ ауыз сөздің қауызына сыйып тұр. Біздің бұл пікіріміз қосарымыз жоқ.

Кезінде М.Әуезов: «Әдебиетке келу оңай, кету қиын» деп айтқан. К.И.Чуковский: «Әдебиетке келу қиын, кету оңай» деп айтады. Екі классик бір сұрақтың басын ұстағанымен, екеуінің де айтар сөзі мен идеясы ортақ. Әдебиетке талантты болсаң өмір бойы тырбанып еңбек етіп, ұдайы өсіп отырмасаң, қалай болғанда да өшіп талқанып қаласң. Ендеше, «Өлі разы болмай, тірі байымайды» демекші, кемел ғалымның, ұбақ-ақылдың көш керуенінің тұрманы түгел, көлігі аман салиқалы, сарабдал сынның сардары – Тұрсынбек Кәкішұлы сияқты алып тұлғаның рухани қазынасы замана көшінде алмастырғынсыз мәңгіліктің соқпағында өз сұрлеу іздерін қалдырып, адами, мәдени дүниетанығымызды енгізген, оқырман жүрегіне жол тапқан туындыларын зиялы қауым іздеп оқытатын имандай сенеміз!

Әдебиеттер:

1. Әуезов М. Әдеби мұраға арналған конференциядағы қорытынды сөз. //Жиырма томдық шығармалар жинағы. – Алматы: «Жазушы»: – Т.2. (Мақалалар, зерттеулер). – 1985. – 389 б.
2. Кәкішев Т. «Қос қыран салтанаты» //Кітапта: «Кәдімгі Сәбит Мұқанов» (Құраст.: С.Ергөбеков). – Алматы: «Жазушы», 1984. – 392 б.
3. Кәкішев Т. «Жаңа заман жаршысы» //Кітапта: «Сәбит Мұқанов тағылымы». (Әдебиеттану жинағы. Құраст.: Н.Мұқанова, Қ.Раев). – Алматы: «Жазушы», 1990. – 384 б.
4. Возникновение русской науки о литературе. М.: «Наука», 1975. – С. 7.
5. Әдеби мұра және оны зерттеу. Алматы: Қаз ССР ҒА баспасы, 1961. – Б. 35.
6. Әуезов М. //Жиырма томдық шығармалар жинағы. – Алматы: «Жазушы». – Т.2. (Мақалалар, зерттеулер). – 1985. – 207 б.
7. Машинский С. Классика и литературная наука. М.: «Знание», 1970. – С. 45.
8. Кәкішев Т. XX ғасырдағы қазақ әдебиетіндегі ағымдар //«Қазақ әдебиеті» газеті, 1994. – №1.

Сәлима Қ.А.Ж.

филология ғылымдарының кандидаты
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлт университетінің
қауымдастырылған профессоры

Т. КӘКІШҰЛЫ – ӘДЕБИЕТ ТАРИХЫН ЗЕРТТЕУШІ

Ұлттық әдебиетіміз бен руханиятымыздың ірі тұлғасы Тұрсынбек Кәкішұлы – әдебиеттану ғылымының салаларына көп еңбек сіңірген ғалым. Ол алғашқы ғылыми еңбегін кеңес дәуіріндегі қазақ әдебиетінің қалыптасу дәуіріне арнап, күрделі де қиын мәселе – төңірегінде «Қазақ совет әдебиетінің қалыптасу дәуіріндегі идеялық-творчестволық жағдайы (1917-1929)» атты диссертациялық жұмыс жазып қорғады. Осы еңбектен бастап оның жылдардағы қазақ кеңес әдебиетінің идеялық-көркемдік даму ерекшеліктері, әдебиеттану мен ондағы идеялық қайшылықтар төңірегіндегі ізденістері «Октябрь ерлігі» кітабында көрініс алды. Кеңес дәуірінің 20-30 жылдары қазақ әдебиетінің даму процесіне орасан үлес қосып, әдебиетіміздің бет-бейнесін танытқан жас кезіндегі жазушылар шығармашылығына арналған «Дәуір суреттері» (1967), «С. Сейфуллин» «Қызыл сұңқарлар» (1968), «Мағжан – Сәкен» (1999) еңбектерінде дара суреткерлік

Бейімбет Майлин, Сәбит Мұқанов, Сәттар Ерубәев, Сабыр Шәріповтермен қатар, Бексенов, Жиенғали Тілепбергеновтердің шығармашылығынан сыр тартады.

Қазақ әдебиеттануын мазмұнды еңбектерімен байытқан Т. Кәкішұлы әдебиетіміздің дәуіріндегі даму тарихын жүйелеп, дәуір стилі мен әдеби келбетін сипаттаған «Қазақ әдебиетінің тарихы», «Көп ұлтты совет әдебиетінің тарихы», «Қазақ совет әдебиеті тарихының очерктері» атты көлемді еңбектердің де белсенді авторларының бірі ретінде танылады. Осы айта кететін жай, Т. Кәкішұлы кеңес заманы өтіп, тәуелсіздік кезеңге бет алған кезеңде әдебиетіміздің тарихын дәуірлеу мәселесіне аса ден қояды.

Біз жеткен тәуелсіздік ұлттық руханиятымыз бен әдебиетімізді жаңаша саралауды талап етті. Әдебиетіміздің «ақтаңдақ» беттеріне үңілу, көркемдік дәстүріміздің бастауы мен өзгешеліктерін айқындау, тарихи кезеңдерін жүйелеу – әдебиеттану ғылымының алдында тұрған маңызды мәселелер болды. Бұған дейін де әдеби-ғылыми еңбектерімен әдебиеттану саласында дара зерттеушілік тәсілімен танылып қалған әдебиетші-ғалым Тұрсынбек Тұрсынбек заман тудырған талапты ұлттық болмысымен сезініп, батыл қадаммен тың жолға бағыт алды. Ғалым ізденісінің негізгі бір саласы әдебиет тарихының көзден тасатын мәселелерді олқы етіп тұрған тұстарына назар аударуы болғандығын: «Әдебиет тарихының маңызды беттеріне үңілу – Тұрсынбек Кәкішұлы сынды ғалымның ғылыми ізденістерінің негізі. Оның бүкіл ізденіспаздық табиғаты осыдан тамыр тартып жатады» [1, 29], – деп профессор Өмірхан Әбдиманұлының пікірінен де байқай түсеміз.

Әдебиет тарихын дәуірлеу мәселесі төңірегіндегі ой-пікірлерін саралап айтар болсақ, біздің тарихы Орхон-Енесей, Талас-Тараз ескерткіштерінен бері тартылуы тиіс, ал бұған дейінгі көркемдік дүниелерді түркі жұртына ортақ мұра ретінде қарау дұрыс емес екендігін, бұл мәселеге бұра тартпай әділдікпен қарау қажеттігін алға тартады. Қазақ әдебиетіндегі ақын-жырау, шешендердің шығармашылығын қамтитын кезеңді «Қазақ хандығы» деген атаудан қорықпай солай атау керектігін ашып айтады. Қазақ хандығы кезеңіне көркемсөздің қоғамдық-әлеуметтік салмағын саралап, көркемсөзді оңаша бағалап, өткір ой айта алатын мемлекеттік іс деңгейіне көтеріле алған эстетикалық қасиет деп ұғыну қажеттігін шешіп айтады.

Тұрсынбек Кәкішұлы Қазақ ұлттық университеті қазақ әдебиетінің тарихы мен сыны мәселесінде қызмет атқара жүріп, 2001 жылы шыққан «Қазақ әдебиетінің қысқаша тарихы» атты кітабының редакциясын басқарды. Осы еңбекті дайындау барысында қазақ әдебиетінің тарихын дәуірлеу мәселесінде кафедра ғалымдары ұстанған жаңаша ұстанымдар мен былай мәлімдейді: «Университеттің қазақ әдебиетінің тарихы мен сыны кафедрасының негізгі міндеті болып табылатын, қазақ әдебиетінің тарихын сақ, ғұн замандарынан бері тарту қажеттігін ескеріп, 90-жылдардың ортасында жазылып, 2001 жылы шыққан «Қазақ әдебиетінің қысқаша тарихында» (екі томдық) «Ертедегі көшпелі тайпалар әдебиеті» атты кітабында қытай, парсы және орыс деректері негізінде біздің жыл санауымызға дейінгі IX ғасырға дейінгі жаңа заманның IY ғасырына дейінгі мерзімде жасалған рухани дүниеге қазақ хандығы жасаған ұлыс-тайпалардың ортақтығы бар, сондықтан ол қазақ әдебиеті тарихында маңызды орынға иеленуге тиіс деген жаңа көзқарас ұсынып отыр» [2, 372]. Әдебиетіміздің бастауын біз бастап Түркі қағанатына дейінгі рухани байлықтарды «Ертедегі көшпелі тайпалар әдебиеті» деген атауға сыйғызып, келесі тарауды «Ежелгі түрік әдебиеті» деп атап, онда YI–IX ғасырлардағы сөз үлгілері енгізілсе, «Қазақтың төл әдебиеті» тарауы Қазақ хандығы кезеңіне жыр-толғауларға яғни жыраулық поэзияға негізделді. XIX–XX ғасырларға салыстырғанда поэзиясы мен кеңестік қазақ әдебиеті қамтылды. Бұл оқулықтың артықшылығы бұрынғы әдебиет тарихында сөз етілмеген «Шетелдегі қазақ әдебиеті» мен «Қазақ әдебиеті әлем әдебиеті тілінде» тарауларының енуі болды. Осы оқулыққа арнайы тоқталып жатқан кезеңде, мұнда әдебиетіміздің арғы бастауларына баруға деген талпыныстың алғашқы кезеңінің көрініс алуы дер едік. Ұстаз-ғалым Т.Кәкішұлының: «Солтүстіктегі орыс, солтүстіктегі Қытай, оңтүстіктегі Иран жылнамалары мен тарихтарындағы деректерді ұқыпты бағалап, оларды қазақтікі демей, бүкіл түркі жұртына ортақ мұра ретінде зерттеп, ғылыми тұрғыдан түсірсек қана халқымыздың тарихын шындық деңгейінде көрсете аламыз» [2, 8], –

деп айтқан ойынан әдебиет тарихына объективті көзқараспен қараған шыншыл ұлтымыздың рухани мұрасына деген жанашырлықты байқаймыз.

Ел-жұртқа, жас ұрпаққа әдебиетіміздің тарихы тереңде жатқанын ұғындыратын «Әдебиетіміздің арғы бастауы хақында», «Тарихты түптен тартайық», «Иран әдебиеттерінің байланысы» атты зерттеу мақалаларында Т.Кәкішұлы кеңес заман идеологиядан шығып, тек орыс, батыс деректеріне сүйене бермей, Қытай, Түркі әдебиетінде, тарихында сақталған мәліметтермен салыстыра келе, қазақтың шын мәніндегі рухани мұраларға көңіл бөліп, ондағы өзектілікке де ден қойғандығын ғылыми мақалаларды оқи отырып таңырқайсың. Ирандық ғалым Ахмет Панахи шығармашылық байланыс жасау нәтижесінде Иран – Тұран әдебиеттерінің байланысы аңыздар мен тарихи жырлардың үндестігін зерттеп, парсы-түрік әдебиетінің рухани көркемдік дамуларының әлемдік заңдылыққа сай екендігін анықтап беруінің ғылыми ізденістерге түрткі болатын дүниелер. «Қазіргі түркі тілдес халықтардың негізін табылатын сақ, ғұн, үйсін, қаңлы тайпаларының біздің заманымызға дейінгі XII–VI ғ. аралығында күшті мемлекет құрып, дәуірлеп тұрғанда жасаған мәдени ескерткіші бірегейі – көлемі 21 кітаптан тұратын, поэзия тілімен жасалынған, әлемдегі діни жазбалар алғашқыларының бірі, дүние болмысын, өмір сүру ережелерін, жақсы жаманшылықтың өзара арпалысын баяндаған құдіретті «Авеста» шығармасы түркі-иран ортақ рухани қазына саналуға тиіс» [2, 20], – деп жазып, ғалым «Авеста» кітабы, зор діні, Заратуштра жайлы ой айтқан ғалымдардың зерттеулеріне шолу жасайды.

Парсы әдебиетінің үлгі-нұсқалары түркі халықтарының әдебиетіне мұсылман қабылдағаннан кейін енгендігін, Фирдоусидың «Шахнама» дастанының басты кейіпкері Рүстем ерлігінің даңқы басқа халықтар сияқты қазақтың отаншылдық рухына да батырлық жырларына жаңа сипат дарытқанығын ғалымның тілге тиек етуі → қазақ әдебиетінің әлемдік әдебиетпен байланысы ертеден өзек тартқан дәстүр екендігін аңғарту. Әдебиет тарихи бастауын түптен тартқан Т. Кәкішұлы «Иран – Тұран әдебиеттерінің байланысы» мақаласының соңында: «Көне Иран ескерткіштері, әсіресе зороастра заманындағы мыңжылдықта жасалған рухани байлықтар мен кейінгі Манихей апсаналарын, Садеді дәуірлеген тұстағы пехлеви әдеби журналдарын тұрандықтардың тарихи мұраларымен байланыстыра зерттеу арқылы көп шындықтарды ашу керек. Ол үлгі ізденістер жасайтын ғылыми топ болса да артық емес» [2,25], – деп түйіндеп, болашаққа үміт арттады.

Қазақ әдебиетінің тарихын тереңнен тартып, тарихи шындық негіздермен талдап жазған зерттеу еңбектері Тұрсынбек Кәкішұлын ғылымда ірі тұлғаға айналдырды. Әдебиетімізді әлемдік тарихи-мәдени мұрамен байланыс аясында дамып келе жатқан көркемдік дәстүрге бай, тарихи тағдыры мен ұлттық құндылықтарын сақтаған ерекше бар ұлттық әдебиет екендігін зерттеу еңбектерінде шегелеп айтып, санаға сіңіріп бер

Әдебиеттер:

1. Әбдиманұлы Ө. Менің ұстаздарым. Эсселер. – Алматы: «Қазығұрт» баспасы, 2013. – 216 бет.
2. Кәкішев Т. Көптомдық шығармалар жинағы. – Алматы: «Қазығұрт» баспасы, 2013.Т.4. – 384 бет.